

Надійшла до редакції 10.09.2003 р.

УДК 349.6

*А.К. Соколова, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ

Сучасні процеси використання, відтворення й охорони об'єктів рослинного світу, який в екосистемі посідає чільне місце і має велике економічне й екологічне значення, зумовлюють необхідність з'ясування питання про правовий режим цього природного ресурсу.

У юридичній літературі достатньо широко використовується низка таких правових категорій, як “правовий вплив”, “правове регулювання”, “правовий режим”. Для з'ясування поняття правового режиму об'єктів рослинного світу необхідно перш за все визначити названі категорії й уточнити їх співвідношення між собою. Серед них самостійне місце займає правовий вплив. Він, на думку деяких науковців, чинить результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини правових засобів як спеціальної системи (норм права, правовідносин, актів реалізації й застосування), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу). Правове ж регулювання виступає лише однією з форм впливу права на суспільні відносини за допомогою таких специфічних правових засобів, як норми права, правовідносини, акти реалізації [16, с. 436].

У правовій літературі іноді стверджується, що в загальній теорії права поняття “правовий вплив” є новим [5, с. 104]. Але з такою думкою важко погодитися, бо це поняття вже неодноразово виступало предметом дослідження. Самостійному аналізу підлягало і співвідношення понять “правовий вплив” та “правове регулювання” [Див.: 8, с. 6; с.289, 290].

Так, існує думка про те, що правовий вплив є частиною соціального, і в цьому як раз і вбачається його відмінність від правового регулювання. Як культурна й інформаційна цінність, право визначає напрямок діяльності людини, вводить її в загальні рамки цивілізованих

суспільних відносин. Вважається, що саме в цьому сенсі правовий вплив ширше правового регулювання суспільних відносин [5, с. 106].

Іноді стверджується, що поняттям “правове регулювання” нарівні із суб’єктивними правами й обов’язками охоплюється низка правових категорій: переваги, ліміти, пільги, сервітути, заохочення, покарання, рекомендації, призупинення тощо. Усі вони істотно доповнюють сутність правового регулювання [4, с. 22, 23].

У науковій літературі висловлюється думка про те, що характеристика способів, методів і типів правового регулювання у їх єдності і взаємодії як цілісної системи регулювання досягається за допомогою такого ємкого поняття як “правовий режим” [10, с. 432]. Ця категорія увійшла в законодавство, широко використовується в юридичній практиці. Аналізу правових режимів окремих природних ресурсів присвячена численна галузева література. Однак загальновизнаного наукового розуміння цього поняття поки що не склалося [18, с. 258].

Але і в теоретичній, і в галузевих науках іде активний пошук його визначення. Так, під цим терміном іноді розуміють режим, який регламентує правовий стан суб’єктів права, встановлює законні способи реалізації прав і виконання юридичних обов’язків, державно-правові заходи, спрямовані на неухильну реалізацію правових норм у конкретних відносинах [16, с. 183]. Розглядають цю категорію також і як порядок регулювання, який виражено в багатообразному комплексі правових засобів, що характеризують особливе сполучення взаємодіючих між собою дозволів і заборон (а також позитивних зобов’язань) і утворюючих особливу спрямованість регулювання [2, с. 334]. Обґрунтовується позиція, що правовий режим – це специфічний вид правового регулювання, який виражено у своєрідному комплексі правових стимулів і правових обмежень [20, с. 744; 15, с. 504]. Іноді роблять висновок, що це певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення засобів, методів і типів правового регулювання [10, с. 410].

Аналіз наведених міркувань щодо правового режиму свідчить, що в підходах до визначення його сутності є певні розбіжності, але правознавці тлумачать його як особливий (спеціальний) порядок регулювання. Якраз це і є основною спільною рисою наведених тверджень.

Разом із тим необхідно мати на увазі, що кожен правовий режим і є саме режим. Необхідно враховувати, що він насичений багатообразними правовими засобами, а тому в певних випадках він не зводиться до типів регулювання. Головне ж при дослідженні цього поняття – це прийняти до уваги основні, смислові відтінки терміна “режим”. Правовий режим завжди виражає ступінь жорстокості юридичного регулю-

вання, його дозвільну або заборонну спрямованість, наявність відомих обмежень або пільг, припустимий рівень активності суб'єктів, межі їх правової самостійності тощо. Саме у зв'язку з цим при розгляді правових питань і виділяють, наприклад, жорсткі або пільгові правові режими [2, с. 336].

Теоретичне положення про те, що кожній галузі права відповідає особливий правовий режим є дуже важливим і суттєвим як у науковому, так і в практичному відношенні, що неодноразово відмічалось в науковій літературі [18, с. 207].

Самостійна галузь права містить повний правовий набір юридичних засобів, покликаних забезпечити ефективну дію як галузі в цілому, так і кожного її компонента на рівні елементів структури галузі – правових інститутів і конкретних норм права [16, с. 183]. У деяких наукових джерелах представники загальнотеоретичних наук визначають співвідношення і зв'язок категорій “правовий вплив”, “правове регулювання” і “правовий режим” щодо окремих галузей права. Так, при дослідженні питань, пов'язаних з реалізацією основних напрямків державно-правового впливу на вирішення екологічних проблем, відзначається, що один з його напрямків – це вдосконалення правового регулювання природоохоронної діяльності. У свою чергу, воно здійснюється шляхом законодавчого закріплення: режиму природокористування – порядку використання землі, експлуатації лісових угідь, відновлення спричиненої шкоди, покращання стану земельних та інших угідь тощо; виділення особливо охоронюваних режимних об'єктів – заповідників, заказників та ін.; режимів їх функціонування [17, с. 450].

Аналіз правового режиму окремих видів природних об'єктів (вод, лісів тощо) уже здійснювався такими науковцями, як Л.І. Дембо, Г.М. Полянська та ін. Особливо ретельного вивчення зазнало питання правового режиму землі, яка вважалася (і вважається) основним елементом екологічної системи. В еколого-правовій літературі вперше загальне формування правового режиму (наприклад, землі в СРСР) було запропоновано М.І. Красновим. Пізніше він уточнив його: “Правовий режим землі – це встановлений нормами радянського права порядок належної поведінки стосовно землі як об'єкта права виключної власності держави, права землекористування і правової охорони, спрямованої на забезпечення її раціонального використання як предмета праці й основного (головного) засобу виробництва” [11, с. 250, 252-257]. Наведене визначення на той час було обґрунтованим, повним і задовольнило потреби як науки, так і практики.

Але й дотепер питання, пов'язані з вивченням та аналізом такої правової категорії, як правовий режим (зокрема землі), не втратили

свої актуальності і значущості. Науковці продовжують звертатися до вказаних проблем, провадять спроби встановлення визначення зазначеного правового явища. Так, у навчальній земельно-правовій літературі правовий режим земель трактується як встановлений законом порядок державного регулювання й охорони земель, забезпечений заходами попередження правопорушень і встановлення відповідальності за їх здійснення [9, с. 420].

Іноді зустрічаються міркування щодо необхідності визначення у законодавстві правового режиму, наприклад, земель сільськогосподарського призначення, оскільки зараз він позначається лише у вигляді цільового призначення, надання або призначення земель для цілей сільського господарства. На нашу думку, це одна з причин, що сприяють недостатньо раціональній експлуатації земель саме сільськогосподарського призначення [12, с. 54].

Б.В.Єрофєєв висловив думку, що чіткого визначення правового режиму в земельно-правовій науці не існує, а формулювання, що запропоновані деякими вченими в дореформений період, для сучасної практики і теорії земельного права не підходять. Він вважає, що підходи до зазначеної категорії базувалися на монопольному праві виключної державної власності на землю [9, с. 416].

Із цим висловлюванням, як вбачається не можна повністю погодитися, бо немає сенсу зовсім відмовлятися від доробок фахівців у галузі земельного права. Навпаки, при тлумаченні терміна “правовий режим” необхідно якнайширше використовувати всі доробки, але, звичайно, з урахуванням сучасних правових реалій.

Слушною треба вважати думку вчених, що зміст поняття “правовий режим земель” змінюється, наповнюється новими елементами. Це передусім пов'язано з тим, що в земельному законодавстві починають використовуватися нові правові інструменти: зонування земель, обмеження прав осіб, які використовують земельні ділянки та ін. [13, с. 118]. Це ще не раз підтверджує висновки М.І.Краснова й В.П.Балезіна щодо того, що правовий режим земель постійно розвивається завдяки тим зрушенням та змінам, які відбуваються в народному господарстві країни [19, с. 8, 9].

Що стосується правового режиму інших компонентів навколишнього природного середовища, то у вітчизняній правовій літературі увага була приділена правовому режиму природних ресурсів рекреаційного значення. У своїх наукових доробках А.Г.Бобкова дійшла висновку, що правовий режим – це встановлений нормами права порядок можливої або належної поведінки щодо цих ресурсів, зокрема, їх організації, використання й охорони, спрямований на забезпечення раціо-

нального користування ними з метою відтворення життєвих сил і працездатності людини, а також успішне здійснення рекреаційної діяльності [4, с. 53].

В узагальненому вигляді було запропоновано загальне поняття правового режиму всіх природних ресурсів (об'єктів). На думку М.М.Бринчука воно становить собою сукупність правових методів і заходів регулювання суспільних відносин з приводу землі, надр, вод, інших природних ресурсів як об'єктів власності, користування та охорони [6, с. 513].

Необхідно враховувати зміст наведеного вище визначення, коли йтиметься про встановлення правового режиму конкретного виду об'єкта. Не слід ототожнювати правовий режим землі з правовим режимом лісів, вод, надр як об'єктів права. Їх відмінність обумовлена різною роллю в розвитку народного господарства держави [1, с. 173]. При тлумаченні правового режиму певного виду природного об'єкта варто брати до уваги його особливості як частини довкілля та специфічні природні його характеристики.

З огляду на наведені вище твердження, потрібно встановити, що ж являє собою правовий режим рослинного світу, який до цього часу майже не був предметом спеціального дослідження. Розглядалися лише або правовий режим лісів, які виступають частиною рослинного світу, або земель лісового фонду. Що ж стосується певних видів об'єктів рослинного світу – полезахисних смуг, зелених насаджень у населених пунктах, луків та ін., то їх правовий режим розглядався побічно; спеціальних же досліджень щодо цієї проблеми не провадилося.

Між тим з огляду на те, що рослинний світ – це основний компонент навколишнього природного середовища і що його роль і призначення як у житті людей, так і у функціонуванні екологічної системи весь час зростає, встановлення його правового режиму є досить нагальною проблемою. Як у теорії права взагалі, так і в теорії екологічного права, зокрема, великого значення надається ще одній проблемі, пов'язаній із визначенням внутрішнього складу правового режиму – його основних елементів. Не маючи чіткого уявлення про елементи, тобто складові частини правового режиму, неможливо виявити його особливості й забезпечити належне правове регулювання відносин щодо користування, охорони й відтворення об'єктів рослинного світу.

До характеристик природного режиму, наприклад, природних ресурсів рекреаційного значення, іноді відносять: поняття природних ресурсів (територій, зон, комплексів) рекреаційного значення, право власності на ці ресурси, порядок їх організації (утворення), правові форми використання, їх правову охорону [4, с. 53].

До обов'язкових елементів та ознак правового режиму, скажімо, земель відносять наявність: об'єкта (категорії земель або земельного угіддя) державного регулювання даного режиму (органів, форм регулювання); кола суб'єктів земельних правовідносин, зобов'язаних додержуватися правил земельного режиму; прав та обов'язків суб'єктів, які залежать від особливостей об'єкта земельного режиму, землі як об'єкта правового режиму, обстановки, яка існує на даному земельному режимі; системи правових заходів, які забезпечують охорону цього режиму від порушень [9, с. 420].

Спираючись на викладене, на аналіз досліджень порушеної проблеми, вважаємо за доцільне до елементів правового режиму об'єктів рослинного світу (основу якого складає право власності на ці об'єкти) віднести передусім: “рослинний світ” (його об'єкти); державне управління; регулювання використання об'єктів рослинного світу; регулювання відтворення об'єктів рослинного світу; сервітути; обмеження прав осіб, які використовують об'єкти рослинного світу; зонування території; правову охорону об'єктів рослинного світу. Розглянемо основні з них.

У першу чергу необхідно констатувати, що правовий режим об'єктів рослинного світу позбавлений необхідної чіткості, що зумовлюється відсутністю належного визначення цих об'єктів. На жаль, у законодавстві [7] юридичне поняття рослинного світу формулюється не досить чітко, що є певною прогалиною. Та й режим користування, відтворення й охорони об'єктів рослинного світу знаходиться у прямій залежності від того, до якої групи (категорії) або виду ці об'єкти належать. Іншими словами, при визначенні правового режиму конкретного об'єкта рослинного світу окрім міжвидової диференціації одночасно повинна бути врахована й диференціація внутрішньовидова.

Особливості правового режиму, які є загальними для всіх об'єктів рослинного світу, найкращим чином розкриваються в державному управлінні та праві користування ними. Специфіку правового режиму максимально відбивають певні види права користування цими об'єктами залежно від їх цільового призначення та інших чинників.

Важливим елементом правового режиму об'єктів рослинного світу є сервітут – відносно нове поняття у правовій науці, не так давно введене в екологічне законодавство, точніше – з прийняттям нової редакції Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. При застосування поняття “сервітут” слід мати на увазі його спільні та відмінні риси з поняттям “обмеження прав осіб”. Спільним у них є те, що обидва вони відповідною мірою обмежували власника у здійсненні ним своїх прав. Однак слід визнати і наявність між ними певних розбіжностей, що по-

лягають у наступному: а) обмеження прав осіб встановлюється згідно приписам законів, а сервітуту – в загальних межах договірної свободи; б) за встановлення сервітуту може бути встановлена плата, а коли йдеться про обмеження прав, цього не існує.

Зонування території – ще один з елементів правового режиму рослинного світу. Що стосується земель, то він трактується як засіб визначення специфіки правового режиму окремих категорій останніх. У результаті зонування не встановлюються обмеження прав осіб, які використовують земельні ділянки. Зонування являє собою відповідний правовий засіб уточнення правового режиму земель, окреслення конкретних прав та обов'язків осіб, які використовують земельні ділянки [13, с. 118]. Тому доцільно було б використовувати цей складовий елемент у понятті правового режиму не тільки земель, а й об'єктів рослинного світу. Бо ці об'єкти можуть знаходитися (і знаходяться) в межах певних територій, визначених, зокрема Законом України “Про рослинний світ” [7]. Оскільки саме поняття “зонування” зараз набуває нового змісту, воно поряд з базовими елементами правового режиму повинно входити до складу останнього.

Таким чином, можна зробити висновок, що правовий режим об'єктів рослинного світу являє собою встановлену нормами права міру можливої або належної поведінки стосовно об'єктів рослинного світу як об'єктів права власності, користування, державного управління, відтворення і правової охорони.

Список літератури: 1. Аксєненко Г.А. Земельные правоотношения в СССР. – М.: Юрид. лит., 1958. – 424 с. 2. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: НОРМА, 2001. – 752 с. 3. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т. – Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с. 4. Бабкова А.Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності. – Донецьк: Юго-Восток, 2000. – 308 с. 5. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения// Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 104-116. 6. Бричук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник. – М.: Юристы, 1998. – 688 с. 7. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198. 8. Витченко А.М. Метод правового регулювання соціалістических общественных отношений: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Саратов. 1969, – 19 с. 9. Ерофеев Б.В. Земельное право России: Учебник для высш. юрид. учеб. завед. – М.: Профобразование, 2002. – 656 с. 10. Загальна теорія держави і права: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М.В.Цвіка, В.Д.Ткаченка, О.В.Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. 11. Земельное право. – М.: Юрид. лит., 1969. – 370 с. 12. Кодошов В.А. Правовые проблемы рационального использования и охраны сельскохозяйственных земель (материалы “круглого стола”)// Государство и право. – 1998. – № 4. – С. 54-67. 13. Крассов О.И. Правовой режим отдельных категорий земель: Матер. науч.-практ. конф.// Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 107-110. 14. Малько А.В. Право для человека: ограничение или стимулы// Правоведение. – 1995. – № 5. – С. 22-23. 15. Общая теория государства и права: Акад. курс: В 2-х т. – Т. 2/ Под ред. М.П.Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – 640 с. 16. Общая теория права: Учебник для юрид. вузов/ Под общ. ред. А.С.Пиголкина. – 2-е изд.; испр. и доп. – М.: Изд-во МГГУ им. Н.Э.Баумана, 1997. – 384 с. 17. Общая теория

права и государства: Учебник/ Под ред. В.В.Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с. 18. Проблемы теории государства и права: Учебник/ Под ред. С.С.Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987, – 448 с. 19. Советское земельное право: Учебник/ Под ред. В.П.Балезина, Н.И.Краснова. – М.: Юрид. лит., 1986. – 370 с. 20. Теория государства и права: Курс лекций/ Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.

Надійшла до редакції 10.09.2003 р.

УДК 342.9

А. В. Руденко, аспірант

*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

СПЕЦИФІКА І ПРОЯВ ДЕЯКИХ ПРИНЦИПІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В умовах реалізації в Україні судової й адміністративної реформи важливого значення набуває розробка теоретико-методологічних питань адміністративного процесу, що є однією з форм судочинства. Судочинство будується і функціонує на засадах, що відбивають його сутність, призначення, закріплюють похідні положення розгляду й вирішення спорів судами, тобто на певних принципах, які пронизують усю діяльність судів по забезпеченню захисту соціально-економічних, політичних та особистих прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина.

Принципи адміністративного судочинства умовно поділяються на дві групи. Це загальні принципи, що визначають найбільш суттєві ознаки, правила розгляду й вирішення справ і поширюються не тільки на адміністративне судочинство, а й на інші форми останнього. До другої групи належать ті, що відображають найбільш характерні ознаки, специфіку предмета адміністративного судочинства. Умовність цієї класифікації полягає в тому, що такий поділ не є категоричним. Так, більшість спеціальних принципів притаманні не виключно адміністративному судочинству, а й іншим формам судочинства.

Через незавершеність реформування адміністративного судочинства, відсутність базисного для нього нормативного акта – Адміністративно-процесуального кодексу України виникає складність у зовнішній формі вираження принципів – як загальних, так і спеціальних. І хоча загальні принципи вже закріплені в нормах Конституції України, Закону України „Про судоустрій”, але вони повинні бути дещо конкретизовані й в Адміністративно-процесуальному кодексі з огляду на специфіку адміністративного судочинства. Щодо спеціальних принципів, то вони залишаються на сьогодні закріпленими в різних нормативних